

لا اله الا الله محمد رسول الله

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فلسفه و اخلاق اسلامی

موضوع:

بررسی رشد اخلاقی در نوجوانی از دیدگاه

اندیشمندان اسلامی

استاد راهنما:

دکتر اله بداشتی

نگارنده:

حسین نامور خلیله ده

مهرماه ۱۳۹۲

تقدیم بہ:

بزرگترین معلمان اخلاق

حضرت محمد (ص) و اہل بیت (ع)

تشکر:

از تمام کسانی که در این پژوهش مرا یاری نمودند،

خصوصاً جناب دکتر اله بداشتی و جناب دکتر فقیهی

و خانوادهم، کمال تشکر را دارم.

چکیده

این پایان نامه به بررسی رشد اخلاق در دوره ی نوجوانی از منظر اندیشمندان اسلامی پرداخته و تاکید بر رشد اخلاق در نوجوانی را دارد. هدف این پایان نامه بررسی اصول و شیوه های رشد اخلاقی از منظر اندیشمندان اسلامی در نوجوانی می باشد. با توجه به ساحت های وجودی انسان، رشد ابعاد گوناگون نوجوانان در کنار تربیت و تزکیه و اعتدال قوای نفس جهت رسیدن به قرب الهی حائز اهمیت می باشد. به همین منظور، در فصل اول به تعریف واژه های رشد اخلاقی و رابطه بین اخلاق و تربیت در دوره ی نوجوانی پرداخته شده است. در فصل دوم به بررسی رشد اخلاق در ابعاد مختلف نوجوانی پرداخته و سپس در فصل چهارم نتیجه گیری و برخی از شیوه های برگرفته از اندیشمندان اسلامی مانند: اسوه سازی از اهل بیت و قرآن و بارور کردن اندیشه ی نوجوانان در کنار اصل آزادی و اختیار و در نهایت رسیدن به حب الهی بیان شده است.

کلید واژه: رشد اخلاقی، تعلیم و تربیت، نوجوانی، اخلاق اسلامی، حب الهی

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
ضرورت و اهمیت تحقیق.....	۱
موضوع تحقیق.....	۲
بیان موضوع.....	۲
پیشینه تحقیق.....	۳
سؤال اساسی تحقیق.....	۵
سؤالات فرعی تحقیق.....	۵
روش تحقیق.....	۶
منابع تحقیق.....	۶
فصل اول - کلیات و مفاهیم.....	۷
۱- ۱ تربیت اخلاقی.....	۸
۱-۲ معنای اخلاق.....	۹
۱-۳ معنای رشد.....	۱۱
۱-۴ رشد در دوره نوجوانی.....	۱۴
۱-۵ مفهوم شناسی تربیت.....	۱۴
۱-۶ تعلیم و تربیت.....	۱۵
۱-۶-۱ رابطه رشد و تربیت.....	۱۸
۱-۶-۲ رابطه اخلاق و تربیت.....	۱۹

۱-۷	ضرورت فراگیری علم اخلاق.....	۲۰
۱-۸	تاریخچه رشد اخلاقی.....	۲۱
۱-۹	رویکردهای مختلف در اخلاق اسلامی.....	۲۴
	فصل دوم-رشد اخلاقی از منظر روان شناسان.....	۲۵
۲-۱	رشد اخلاق از منظر روان شناسان.....	۲۶
۲-۱-۱	رشد اخلاقی از منظر روان کاوی فروید.....	۲۷
۲-۱-۲	رشد اخلاقی از منظر پیازه.....	۳۱
۲-۱-۲-۱	مراحل رشد اخلاقی پیازه.....	۳۳
۲-۱-۲-۲	قضاوت اخلاقی.....	۳۴
۲-۱-۲-۳	رفتار اخلاقی.....	۳۷
۲-۱-۲-۴	بررسی نظر پیازه.....	۳۸
۲-۱-۳	رشد اخلاق از نظر کلبیگ.....	۳۸
۲-۱-۳-۱	مراحل رشد اخلاقی.....	۳۸
۲-۱-۳-۲	تاثیرات محیطی بر استدلال اخلاقی.....	۴۲
۲-۱-۳-۳	پژوهش در مراحل کلبیگ.....	۴۳
۲-۱-۴	رشد اخلاقی از منظر کلیگان.....	۴۴
۲-۱-۴-۱	استدلال اخلاقی و تفاوت جنسی.....	۴۴
۲-۱-۵	رشد اخلاقی از منظر رفتارگرایی و یادگیری اجتماعی.....	۴۷
۲-۱-۵-۱	اهمیت سرمشق گیری.....	۴۷
۲-۱-۶	رشد اخلاق از دیدگاه شناختی-رشدی.....	۴۷

۴۹.....	۲-۱-۶-۱ استدلال اخلاقی و رفتار.....
۴۹.....	۲-۱-۷ جمع بندی.....
۵۲.....	فصل سوم- بررسی رشد اخلاقی از منظر اندیشمندان اسلامی.....
۵۳.....	۳-۱ بررسی مبانی و شیوه های رشد اخلاقی از منظر غزالی.....
۵۳.....	۳-۱-۱ غزالی از مشهورترین عالمان.....
۵۴.....	۳-۱-۲ مبانی فلسفی دیدگاه غزالی.....
۵۵.....	۳-۱-۳ مبانی روان شناختی غزالی.....
۵۷.....	۳-۱-۴ رویکرد دینی غزالی.....
۵۸.....	۳-۱-۵ رویکرد عرفانی غزالی.....
۵۹.....	۳-۱-۶ مبانی روان شناسی در دیدگاه غزالی.....
۶۳.....	۳-۱-۷ اخلاق و رابطه آن با دین.....
۶۵.....	۳-۱-۸ نحوه کسب فضایل.....
۶۸.....	۳-۱-۹ مبانی رشد اخلاقی نوجوان.....
۷۰.....	۳-۱-۱۰ هدف تربیت.....
۷۰.....	۳-۱-۱۱ اصول رشد اخلاق اسلامی در نوجوان.....
۷۳.....	۳-۱-۱۲ روش تربیتی رشد اخلاقی در نوجوان.....
۷۴.....	۳-۱-۱۳ جمع بندی.....
۷۵.....	۳-۲ اخلاق از نظر خواجه نصیرالدین طوسی.....
۷۵.....	۳-۲-۱ زندگی خواجه نصیر.....
۷۶.....	۳-۲-۲ ماهیت اخلاق.....
۷۸.....	۳-۲-۳ هدف های تربیت اخلاقی.....
۷۹.....	۳-۲-۴ تعریف اخلاق از منظر خواجه نصیر.....
۸۱.....	۳-۲-۵ جایگاه تربیت اخلاقی.....

- ۳-۲-۶ اهداف تربیتی..... ۸۳
- ۳-۲-۷ اصول و روش های تربیت اخلاقی..... ۸۵
- ۳-۲-۸ شیوه های رشد اخلاقی نوجوان..... ۸۷
- ۳-۲-۹ جمع بندی..... ۸۸
- ۳-۳ بررسی رشد اخلاق از نظر نراقی..... ۹۳
- ۳-۳-۱ نراقی مربی بزرگ تربیتی..... ۹۳
- ۳-۳-۲ شرف علم اخلاق..... ۹۴
- ۳-۳-۳ قوای نفس..... ۹۴
- ۳-۳-۴ فایده قوای نفس..... ۹۴
- ۳-۳-۵ قوای نفس در کودکان..... ۹۵
- ۳-۳-۶ عوامل سازنده رشد اخلاقی نوجوان..... ۹۵
- ۳-۳-۷ روش های رشد اخلاقی..... ۹۶
- ۳-۳-۸ تنبیه و تشویق در نوجوانی..... ۹۷
- ۳-۳-۹ جمع بندی..... ۹۹
- ۳-۴ شیوه های رشد اخلاقی از منظر علامه طباطبایی..... ۹۹
- ۳-۴-۱ حب عبودی..... ۹۹
- ۳-۴-۲ روش موعظه و نصیحت..... ۱۰۲
- ۳-۴-۳ روش الگو سازی..... ۱۰۲
- ۳-۴-۴ وعده بهشت و جهنم..... ۱۰۳
- ۳-۴-۵ پرسش و پاسخ..... ۱۰۴
- ۳-۴-۶ امر به معروف و نهی از منکر..... ۱۰۴
- ۳-۴-۷ ابتلا..... ۱۰۵
- ۳-۴-۸ جمع بندی..... ۱۰۵

۳-۵	تبشیر و تنذیر.....	۱۱۰
۳-۶	بررسی صفات مربی در رشد اخلاقی.....	۱۱۲
	فصل چهارم نتیجه گیری.....	۱۱۵
۴- ۱	بررسی تطبیقی آرای دانشمندان اسلامی.....	۱۱۶
	نتیجه گیری.....	۱۱۸
	منابع و مأخذ.....	۱۲۲

فهرست جداول

جدول (۱-۲).....	۴۶
-----------------	----

مقدمه

بدون شک تبلور رفتار مطلوب و متعادل اخلاقی و تجلی شخصیت عقلانی در گرو آشنایی با بایدها و نبایدهای اخلاقی است. از سویی دیگر، لازمه ی بینش عمیق مذهبی، به مثابه اصلی ترین بستر تبلور رفتارهای اخلاقی و مطلوب، بهره‌مندی هماهنگ از دو رکن مهم دانش اخلاقی و رفتار اخلاقی است. به عبارت دیگر، باور غنی و بینش عمیق مذهبی برآیندی است از آمیزه‌ی دانسته‌های اخلاقی و تجلی رفتار اخلاقی.

انسان رشد یافته، در بستر تربیت اخلاقی انسانی است که به همه ی آموزه‌های دینی پایبند، در انجام بایدها متعهد و در ترک نبایدها استوار است و به فرموده‌ی قرآن کریم «نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ» (نساء، ۱۵۰) نیست. چنین برخوردی با آموزه‌های اخلاقی مستعدترین زمینه تربیت شخصیت‌های متعهد و متعالی را فراهم نموده و بالاترین مصونیت را از کج‌روی‌ها و تندروی‌ها و آسیب‌پذیری‌های فردی و اجتماعی فراهم می‌نماید.

هرچند در طول تاریخ، رشد و تربیت اخلاقی انسان همیشه مورد توجه علما و فلاسفه و انبیاء الهی بوده است ولی اکنون با توجه به پیشرفت تکنولوژی و ارتباطات، تمامی دهکده‌ی جهانی در معرض تداخل فرهنگی قرار گرفته اند و با توجه به افول معنویت و انحطاط اخلاقی صرفاً نمی‌توان با تکیه بر فرضیه‌های صوری و انتزاعی که بی توجه به مسایل اخلاقی و ارزش‌های دینی می‌باشند چالش‌های عصر جدید را حل نمود. با توجه به این موضوع بیش از هر زمان دیگری وجود یک نظام تربیتی کارآمد به ویژه در نسل جوان احساس می‌شود بنابراین برای ارتقای اخلاق انسانی و نجات وی از انحطاط، روش‌های برگرفته از تعالیم دینی که پاسخگوی نیازهای جسمانی و روانی انسان باشد لازم می‌باشد.

ضرورت و اهمیت تحقیق

در دوره‌ی نوجوانی، آمادگی‌های لازم برای درک مفاهیم و ارزش‌های دینی به وجود می‌آید، دیدگاه‌های مذهبی نوجوانان قوت بیشتری پیدا می‌کند و اگر فرصت مناسبی در

اختیارش قرار گیرد، باورها و رفتارهای دینی را با علاقه می آموزد. تحقیقات نشان می دهند، بسیاری از نوجوانان و جوانان اعتقاد دارند در زندگی «ایمان دینی» امر کاملاً مهمی است. با توجه به اهمیت رشد اخلاقی و مراحلی که انسان در این موضوع طی می کند و اهمیت مراحل رشد در تربیت و تعلیم، ضرورت این بحث روشن می شود؛ به ویژه آنکه فلاسفه، علما، اندیشمندان و روان شناسانی که در این زمینه به بحث پرداخته اند از شهرت عام برخوردارند و چگونگی رشد اخلاقی، ارزشی و دینی در نوجوانان و جوانان از موضوعات مهم روان شناسی رشد است که روان شناسان بزرگ درباره آن به تحقیق و نظریه پردازی پرداخته اند. هم چنین دستورات و آموزه های دین اسلام با غنای خود راهکارهای عملی بسیاری را در خود نهفته دارد که با استفاده عملی از آن به تعمیق رشد اخلاقی نوجوانان کمک شایانی می گردد. این پایان نامه تلاشی دیگر در این راستا است که می کوشد تا چگونگی رشد و پرورش اخلاقی و دینی نوجوانان و جوانان را هم بر پایه دانش روان شناسی رشد و هم با تکیه بر آموزه های دین اسلام تبیین نماید. سعی بر این است که با نگرشی نو چگونگی رشد اخلاقی و ارزشی نوجوانان و جوانان را بررسی و روش هایی جهت رشد اخلاقی نوجوانان ارائه شود.

موضوع تحقیق

موضوع رساله ی حاضر بررسی رشد اخلاقی نوجوانان از دیدگاه اندیشمندان اسلامی می باشد.

بیان موضوع

آدمی همواره با انبوهی از گزینه های رفتاری روبه روست که تنها می تواند تعداد محدودی از آنها را برگزیند: چشم خود را به بعضی از دیدنی ها بدوزد، گوش به بعضی از شنیدنی ها فرا دهد و دست و یا سایر اندام های خود را برای انجام بعضی از کارها به کارگیرد. و با رشد یافتن قوای بدنی و فکری و عاطفی و درهم تنیدن روابط گوناگون اجتماعی و افزایش

اندوخته‌های علمی و مهارت‌های عملی، دایره‌گزینه‌ها به صورتی گسترش می‌یابد که در هر لحظه هزاران کار امکان انجام می‌یابد و گزینش دشوار و دشوارتر می‌گردد.^۱

از جمله عوامل مهم و اساسی برای ترجیح و تعیین گزینه‌ها، عامل عقلانی آگاهانه است که عهده‌دار آن علم اخلاق می‌باشد. و بی‌شک نظام اخلاق اسلامی که در تعالیم و حیات پیامبر اکرم (ص) تبلور یافته و در منابع اصیل اسلامی تجلی کرده، تنها عامل هویت بخش و سعادت آفرین انسان است که با مراجعه به قرآن و سنت می‌توان از آنها به خوبی بهره‌مند شد. بدین ترتیب یکی از ضروری‌ترین علم‌ها برای انسان، علم اخلاق است، که در تمام اوراق کتاب زندگی اثر دارد.

اسلام دینی است که تنها به یک سلسله پندها و اندرزهای فردی اکتفا نکرده است، بلکه دینی جامع و همه‌جانبه است که آنچه را که فرد و جامعه بدان نیازمند است، آنرا به عنوان یک واجب، فرض نموده است. براین اساس متناسب با اهمیت خاصی که یک علم برسرنوشت فرد و جامعه دارد مورد تأکید و ترغیب اسلام واقع گشته است و دانشمندان مسلمان خویش را ملزم به تدوین در مقام عملی و نظری کرده‌اند. علم اخلاق از جمله علوم است که همواره مورد توجه فرهیختگان مسلمان بوده است، که به مقتضای زمان و نوع گرایش بدان پرداخته‌اند.

این رساله با بررسی نظر روان‌شناسان و مقایسه‌ی نظرات موجود با رشد اخلاقی از نظر اسلام و علمای دینی در پی یافتن روش مؤثری برای نهادینه کردن اخلاق در دوره‌ی نوجوانی می‌باشد.

پیشینه تحقیق

با وجود این که در عرصه‌ی تعلیم و تربیت و رشد فضایل اخلاقی تحقیقات بی‌شماری

^۱. مصباح، مجتبی، فلسفه اخلاق، چاپ هشتم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۱، ص ۹.

صورت گرفته است ولی به نظر می رسد ارایه‌ی روش های عملی کارآمد کمتر مورد توجه واقع شده و چون در هیچ دوره ای به اندازه دوره ی نوجوانی ارزش ها و استانداردهای اخلاقی برای انسان مطرح نمی شود. توانایی های فزاینده نوجوانان بیشتر آنان را متوجه مسائل و ارزش های اخلاقی می کند و راه های پیچیده تری را برای کنار آمدن با آن می یابند. در عین حال، آنچه جامعه از نوجوانان می خواهد به سرعت در حال تغییر است و همین مستلزم ارزیابی مجدد و مداوم ارزش ها و اعتقادات اخلاقی است.

رشد سریع در نوجوانی باعث می شود، نوجوان بتواند درباره مسائل اخلاقی، ارزشی، و دینی فکر یا قضاوت کند. او نسبت به دوره ی کودکی، درگیری بیشتری با مسائل اخلاقی و ارزشی پیدا می کند. نوجوان، از یک طرف به ظرفیت های تازه ای در فهم ارزش های اخلاقی و دینی دست می یابد و از طرف دیگر، از تجربه کافی برای برخورد با مسائل پیچیده برخوردار نیست. البته ممکن است به مرور زمان، بر اثر پاره ای از مشکلات یا هم نشینی ها، در افکار نوجوان تغییراتی به وجود آید و معیارهای اخلاقی والدین، مدرسه یا سایر نهادهای اجتماعی را مورد تردید قرار دهند و نوجوان را در برابر این معیارها به مقاومت وا دارند.

ارزش های نوجوانان در طول زمان، دچار تغییرات وسیعی می شوند. داشتن ارزش های معنوی اخلاقی از جمله نیازهای اساسی نوجوانان امروزی است.

رشد اخلاقی ارزشی و دینی در نوجوانان از موضوعات مهم تعلیم و تربیت است. چرا که نوجوانان با مجموعه ای وسیعی از تغییرات بیرونی و درونی و تعارض های ناشی از ارزش های گوناگون اجتماعی و فرهنگی و دینی روبرو می شوند. از این جهت طرح اخلاق درونی با هویت دینی می تواند آنها را در برابر فرهنگ بیگانه حفظ کند.

روان شناسان معمولاً سنین ۱۲ الی ۲۰ سالگی را دوره ی نوجوانی به حساب آورده اند و با توجه به اینکه رشد ارزشها و باورهای اخلاقی پدیده بسیار پیچیده ای است باید جوانب مختلف رشد جنسی، جسمی، شناختی، عاطفی، فرهنگی - اجتماعی آن مورد توجه قرار گیرد.

در نظام اخلاقی اسلام انواع مختلف افعال انسان مانند افعال خاص هر فرد در ارتباط با خدای متعال و خانواده و اجتماع ارزش گذاری می شوند و با محور قرار دادن خدا بین همه ی ابعاد نیازهای اصیل انسان، دستیابی به همه ی آنها را باهم ممکن می سازد. همزمان با دگرگونی های دوران بلوغ، گرایش شدید به سوی مذهب و سلوک در جوان پدید می آید. « با فرا رسیدن ایام بلوغ، احساسات مذهبی و گرایش های دینی در وجود نوجوان بیدار می شود و آنان را شیفته فراگرفتن آموزه های روحانی می سازد. پس از دوره ی بلوغ، از شدت و تمایل این خواهش فطری شدید و سوزان کاسته می شود و رفته رفته، خواهش ایمان و اخلاق به یک تمایل عادی درمی آید.»

اخلاق، رشته ای است که در حد فاصل فلسفه و روان شناسی قرار گرفته است. فلاسفه تلاش می کنند تا برای اخلاقی یا غیراخلاقی دانستن بعضی رفتارها توجیه منطقی ارائه کنند، اما روان شناسان در پی تبیین این مسئله هستند که چرا مردم به شیوه های اخلاقی یا غیراخلاقی عمل می کنند.

سؤال اساسی تحقیق

با چه روش هایی می توان رشد اخلاقی را در نوجوانی نهادینه کرد؟

سوالات فرعی تحقیق

- ۱) رشد اخلاقی از منظر روان شناسان و اسلام چیست؟
- ۲) ویژگی های دوره ی نوجوانی و ارتباط آن با رشد اخلاقی چگونه می باشد؟
- ۳) نقش تشویق و تنبیه در رویکرد اسلامی در تربیت رشد اخلاق چیست؟
- ۴) از نگاه اسلام کدام روش اخلاقی برای دوره ی سنی نوجوانی مؤثرتر و پایدار تر است؟

فرضیه ها

- ۱) اسلام روش های مهر و قهر را برای تقویت و رشد فضایل اخلاقی پیشنهاد می کند.

۲) در رشد فضایل اخلاقی بعضی مکاتب بر تشویق، برخی بر تنبیه و برخی بر هر دو روش تاکید دارند.

۳) روش برتر جهت رشد فضایل اخلاقی حب الهی می باشد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان نامه کتابخانه ای است که با مراجعه به کتابخانه های عمومی و تخصصی، فیش برداری از کتاب ها و مجلات مرتبط و مقالات اینترنتی صورت گرفته و تدوین شده است.

منابع تحقیق

در این رساله از کتاب هایی که به صورت تالیف و ترجمه بوده و در بعضی موارد نیز از منابع انگلیسی و عربی استفاده شده است. این رساله شامل یک مقدمه و چهار فصل است. در فصل اول به کلیاتی پیرامون رشد اخلاقی و تاریخچه آن و تعریف تعلیم و تربیت پرداخته شده و در فصل دوم رشد اخلاقی از دیدگاه روان شناسان و در فصل سوم رشد اخلاقی را از دیدگاه دانشمندان اسلامی و نظر اسلام و قرآن بررسی نموده و در فصل چهارم نیز روش های برگرفته از دیدگاه اندیشمندان اسلامی و بخصوص قرآن کریم و روش های تربیتی ارائه شده در آن پرداخته و در پایان نتیجه گیری می کنیم که روش حب دات الهی بهترین روش برای رشد اخلاق و روش های تربیتی ارائه شده در مدل قرآنی از جامعیت کافی برای رشد اخلاق در دوره نوجوانی برخوردار است.

فصل اول

کلیات

مفاهیم

۱-۱ تربیت اخلاقی

یکی از مسایل مهم که تعلیم و تربیت معاصر با آن روبرو است، مساله تربیت اخلاقی است. از عصر جدید به بعد در اثر تحولاتی که در این زمینه ایجاد شده است منشأ اخلاق را با توجه به این ملاک تعیین می کنند که "انسان محور همه چیز است". در عصر روشن‌گری، تربیت اخلاقی صرفاً بر پایه‌ی عقلانی قرار داشت.^۱ رویکردهای جدیدتر به خصوص پست مدرنیسم بیشتر بر جنبه‌های عاطفی و زبان‌شناسی و خروج فاعل‌شناسایی تاکید می کنند. در این رویکردها، بنیان‌های ثابت و همگانی اخلاق وجود ندارند.^۲ ملاک‌های تربیت اخلاقی متناسب با علایق، شرایط متعدد و متنوع ارزیابی می شوند و اخلاق امری محلی و خاص پنداشته می شود. نتایج این رویکردهای اخلاقی باعث شد که انسان امروز فراموش کند که کیست و در نتیجه به سمت نیروهای استدلالی روی آورد که این نیروها هم، مبتنی بر داده‌های حسی اند.^۳ انحطاط علوم انسانی، به خصوص تعلیم و تربیت، معلول این است که انسان شناخت خود را با خدا از دست داده و به شناخت سطحی روی آورده است و این شناخت با ظهور پست مدرنیسم شدت گرفته است.^۴

اگر نگاهی به تاریخ و سیر اندیشه‌ها و مکاتب فکری و فلسفی بیاندازیم، به روشنی می‌یابیم که غالب فیلسوفان و صاحبان مکاتب فکری در طول تاریخ بشر همواره درصدد بوده‌اند که برنامه و نظامی برای آدمیان عرضه کنند و روش زندگی و سیر و سلوک حیات را به آنان ارائه نمایند تا آن‌ها را به سرمنزل سعادت و خوشبختی هدایت نمایند. این اهتمام و توجه نسبت به شیوه‌ی رفتار و کردار و گفتار انسان‌ها خود بیانگر این نکته است که اخلاقیات همیشه مورد

^۱ . Noddings, Nel, 1995, "Care and Moral Education", Critical Conversation in Philosophy, New York: Routledge, P152-153.

^۲ . Paul, Johnston, 1999, The Contradiction of Modern Moral Philosophy, USA and Canada: Routledge. P92

^۳ . حسین نصر، اسلام و تنگناهای انسان متجدد، ترجمه انشاءالله رحمتی، (تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی، چاپ اول ۸۸)، ص ۲۶

^۴ . همان، ص ۲۷

عنایت متفکران و اندیشمندان جامعه‌ی بشری بوده است.^۱

۲-۱ معنای اخلاق

اخلاق جمع خُلُق و به معنای خوبیهاست.^۲ و در اصطلاح عبارت است از حالت نفسانی راسخ در نفس که با پیدایش آن حالت، اعمال اخلاقی بدون زحمت و نیاز به تأنی و تأمل سر میزنند.^۳ عالمان اخلاق معانی اصطلاحی متفاوتی را برای اخلاق بیان کرده‌اند. عبدالرزاق لاهیجی در گوهر مراد، خلق را ملکه‌ی ای نفسانی می‌داند که مقتضی سهولت صدور افعال از نفس، بدون تفکر و تأمل باشد.^۴

ابو علی مسکویه نیز در تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، خلق را به معنای هیأت‌های راسخ و پایدار در جان آدمی که وی را به انجام دادن کارهایی بدون اندیشه و تأمل برمی‌انگیزانند تعریف کرده است.^۵ خُلُق حالت و کیفیتی باطنی است که با چشم سر و حواس ظاهری، دریافتنی نیست. در مقابل خُلُق عبارت است از حالت و کیفیتی محسوس که با چشم سر و حواس ظاهری دریافتنی است. بنابراین اخلاق صفت‌ها و ویژگی‌های باطنی و معنوی انسان است.^۶

۱- محسن غروی‌ان، فلسفه اخلاق، ۱۳۷۲، (تهران: سمت، ۱۳۷۲)، ص ۱۷.

۲- لغت نامه دهخدا، دانشگاه تهران، جلد ۵، ص ۱۵۲۵.

۳- صدوق، محجة البیضا، جلد ۵، ص ۹۵.

۴- عبدالرزاق لاهیجی، گوهر مراد، تهران، سازمان انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۲، ص ۶۷۷.

۵- ابوعلی مسکویه، تهذیب الخلاق و تطهیر الاعراق، (قم: بیدار، ۱۳۷۳ش)، ص ۵۱.

۶- محمد داودی، اخلاق اسلامی، تهران: دفتر نشر معارف، چاپ هجدهم، ۱۳۸۸)، ص ۲۴.

علمی که پیرامون صفات نفسانی بحث می‌کند، نیک و بد و خیر و شر را به انسان تعلیم داده، راه چگونگی زیستن را به او می‌آموزد، علم اخلاق نام دارد، و موضوع آن، نفس و روح انسان و هدف آن پیراستن نفس از پستی‌ها، آراستن آن به فضائل و خصلت‌های اخلاقی، توجه دادن به خودشناسی و در نتیجه رساندن انسان به کمال و سعادت است.^۱

ملا احمد نراقی در معراج السعاده تعریفی از علم اخلاق نداده است، اما در بیان فایده‌ی اخلاق گفته است: «فایده علم اخلاق پاک ساختن نفس است از صفت‌های رذیله و آراستن آن به ملکات جمیله که از آن به تهذیب اخلاق تعبیر می‌شود». براین پایه، از نظر ایشان در علم اخلاق از فضائل و رذایل و از چگونگی اکتساب فضایل و زدودن رذایل بحث میشود.^۲ اما برخی از عالمان اخلاق به ویژه علمای غرب مانند فولکیه علم اخلاق را عبارت از مجموع قوانین رفتار که انسان با عمل به آن می‌تواند به هدفش نائل آید، می‌دانند.

^۱ - محسن غروی‌ان، فلسفه اخلاق، (تهران: سمت، ۱۳۷۲)، ص ۱۷

^۲ - همان، ص ۲۳